

En ung Børge Rosenbaum. Venligst udlånt af Revymuseet fra Stig Lommers billedarkiv

Den jødiske verdensstjerne fra Østerbro

Den jødiske verdensstjerne fra Østerbro

Victor Borge alias Børge Rosenbaum var jøde, men han var ikke religiøs. Han var måske ikke særlig fast i troen, men hans identitet som jøde var klar nok. Og han insisterede da også på at blive begravet på Mosaik Vestre Begravelsesplads, selv om han også blev begravet i USA. Rambam bringer en appetitvækker på den nyligt udkomne biografi *Victor Borge – manden bag smilet*.

Af Jacob Wendt Jensen

Da Bernhard Rosenbaum og Frederikke Lichtinger fik deres andet fælles barn, Børge Rosenbaum (1909-2000), var de henholdsvis 61 år og 33 år. Drengen viste sig at være et vidunderbarn udi musikken, og senere kombinerede han sine evner på klaveret med stort vid og improvisatoriske evner og blev en stor stjerne i USA under navnet Victor Borge. Den historie fortælles i sin helhed i *Victor Borge – manden bag smilet*, hvor man kan få et indblik i mennesket Victor Borge. Hans store drive mod succes, og de omkostninger det havde.

Der kommer meget nyt frem i en biografi baseret på 70 nye interviews og stof fra hidtil ubrugte arkiver. I denne artikel vil jeg dog nøjes med at beskrive Borges rejse med sin jødiske identitet. Rosenbaum var naturligvis et konstrueret jødisk navn ligesom Goldwasser, Birnbaum og mange andre. Bernhard og Frederikke var ikke voldsomt religiøse, men de var sig deres oprindelse bevidst. Frederikke tændte et lys i vindueskarmen og hældte olie i en skål til ære for sin døde far hvert år på hans fødselsdag, og så fortalte hun lille Børge, at det var "Yahrzeit".

Meget mere religion var der ikke i Classensgade 40 på Østerbro. Bernhard havde ikke fast plads i synagogen og kom der kun af og til på Yom Kippur, den store forsoningsdag. Ingen af forældrene spiste kosher-mad.

Ikke noget religiøst gemyt

I skolen skete det af og til, at Børge blev kaldt "dumme jødesmøvs" eller andet nedsættende i den retning. De første gange forstod han slet ikke, hvad det handlede om, fordi han ikke kendte begreberne hjemmefra. I et tilbageblik-interview om hele sit liv, som Victor Borge i 1998 gav til Shoah Foundation Institute, kom han for første gang grundigere ind på sit forhold til jødedommen:

"Religion interesserede mig meget, og jeg var interesseret i jødedommen i skolen, men jeg hørte ikke ordet derhjemme. Historierne opfattede jeg som skuespil, der kunne spilles. Jeg var fascineret af alle traditioner og religioner og alt, hvad der på den måde var organiseret. Især da jeg senere hørte om,

hvordan jøderne var blevet forfulgt, begyndte jeg at føle mig stolt over at være 'en af dem'. Jeg var så sur, som man kunne blive, og jeg svor, at jeg ville tage hævn. Jeg fik den overbevisning, at jeg måske kunne forbedre forbindelsen mellem jøder og andre mennesker ved at opføre mig eksemplarisk og være en bedre elev end de andre, og det har virket i det store hele, synes jeg”.

Børge nød ”skuespillet” i synagogen, de få gange han kom der, og han kunne læse hebraisk, dog uden at forstå ordene. Han fik da også sin bar mitzvah – den jødiske pendant til den kristne konfirmation. Som 16-årig havde Børge Rosenbaum ligefrem en periode på et par år, hvor han inspireret af en ven gik i ”religionsskole” for at lære at følge de jødiske spiseregler. Men som voksen gik han fra det igen. Som han udtrykte det i avisen Berlingske:

”Jeg er ikke noget religiøst gemyt. Ikke spor. Et træ er naturligt, et menneske er naturligt, men religion er noget opfundet og konstrueret. Hvordan kan jeg til-lade mig at sige, at Gud beskytter mig? Det er mere end storhedsvanvid.”

Forfulgt af danske nazister

Allerede i skolen gjorde Børge grin med autoriteterne, og han fik også afløb for sin glæde for skuespil og spas i Jødisk Ungdoms Forening i København, hvor han især optrådte fra 1925 og et par år frem, selv om han også genbesøgte foreningen i anden halvdel af 1930'erne, da han var blevet landskendt. Børge var med i en del revyer og fik stor ros. Han lignede en »amatør-stjerne«, som der stod i foreningens medlemsblad.

I 1936 blev det i Tyskland forbudt for jøder at arbejde som politikere eller lærere, og det havde allerede siden 1935 været forbudt for jøder at blive soldater. Fra og med 1938 blev det også umuligt at få forretningsbevillinger og svært at få lægehjælp.

Forholdene var noget anderledes i Danmark, hvor de fleste jøder passede dagens dont og holdt en lav profil. De fleste forsikrede hinanden om, at man aldrig ville få tyske tilstande her i landet. Børge Rosenbaum holdt på grund af sit arbejde i revy og film det modsatte af lav profil og oplevede da også at blive kaldt ”jødsvin” af en fuld bargæst på Bellevue Teatret i 1937. Han fik stadig oftere tilråb fra danske nazister i salen, når han optrådte, eller når han spillede koncert. Men Børge var rap i replikken:

”Jeg tog til genmæle og havde altid et svar til nazisterne. Det var med til at gøre mig endnu mere populær. Det morede publikum, men det morede ikke mig. Det var i øvrigt helt almindeligt at gøre grin med nazisterne, og mange gjorde det, fordi de ikke havde foretaget sig noget alvorligt i Danmark endnu.”

I 1939 havde det stået på i det små gennem et par år, og nazisterne havde advaret ham om, at ”når dagen oprandt, ville de hente ham.” De havde endda forsøgt at fange ham et par gange. For eksempel en aften hvor han var på en gåtur alene ved Peblingesøen i København i tusmørket.

Bagfra dukkede der pludselig to fyre op på hver sin side af Børge.

”Du ka' li' at spille klaver?” sagde den ene.

”Men det kommer du ikke til,” sagde den anden.

”Hvorfor ikke?” spurgte Børge uskyldigt.

”Næ, for man kan ikke spille klaver med brakkede fingre. Kan man?” spurgte den første og fortsatte:

”Du er jøde, ikke?”

”Det er du måske også?” forsøgte Børge sig kækt.

Derpå meddelte de to fyre, at de var medlemmer af ”partiet”, og at Børge bare havde at holde kæft. Inden længe ville det se anderledes ud i lille Danmark, og som for at understrege deres pointe greb de fat i hans arm og vred den om på ryggen. Men som Victor Borge fortalte i sine erindringer, havde de ikke tænkt over, at en pianist har stærke arme.

Hyttefadet. Venligst udlånt af Revymuseet fra Stig Lommers billedarkiv

Så Børge havde held til at spænde ben for den ene og vippe ham i søen, så den anden fik travlt med at redde ham op, da han ikke kunne svømme. Derefter tog Børge benene på nakken, og løb alt hvad han overhovedet kunne.

Fra den dag gik Børge ikke på gaden om aftenen, og i det hele taget færdedes han ikke alene. Det blev en vane for ham at se sig over skulderen.

Jiddische mame

Victor Borge følte hele livet en stor nostalgi efter barndommens trygge år, og især én særlig begivenhed, fra dengang han stadig hed Børge, havde sat sig i hans krop og sind. Borge har selv sagt, at han aldrig rigtig kom sig over den: hans mors død i 1940. Børge Rosenbaum sad med længslen efter sin mor i kroppen og spillede de melodier, hun allerbedst kunne lide, i en kirke lidt uden for Stockholm,

samtidig med at hun blev begravet i København i 1945. Han havde forladt Danmark og turde ikke tage tilbage til begravelsen af frygt for de danske nazister. Fremtidens længsel efter Danmark blev grundlagt lige præcis der. Moder Danmark var det tætteste, han resten af sit liv kunne komme på sin egen stærkt savnede mor. Danmark blev derfor Victor Borges modererstatning.

Komikerens nære forhold til sin mors skæbne blev noteret i det jødiske miljø, hvor daværende overrabbiner Bent Melchior blev sjælesørger på Borges ældre dage, og hvor efterfølgeren i overrabbinerembedet, Bent Lexner, også lærte Victor Borge at kende. Han læser begrebet "jiddische mame" eller "den jødiske mor" ind i Victor Borges videre liv. Bent Lexner siger:

”Nu da jeg kendte Victor Borge og historien om ham, synes jeg, begrebet ’jiddische mame’ passer godt ind i hans skæbnehistorie. Det henfører til den jødiske mor, der er en meget stærk mor. Hun er på den ene side en positiv kraft, og på den anden side kan hun være en negativ kraft. Set fra begge vinkler holder hun sammen på familien. Hun er et meget centralt begreb i den jødiske familieforståelse. Victor Borge har set Mor Danmark på den måde. Netop fordi hans mor forsvinder, bliver landet en erstatning for hende.”

Han eksemplificerer temaet med fortællingen om en middag, som han engang holdt for en amerikansk ambassadør i Danmark, der var jøde. Ambassadørens kone havde taget sine forældre med på middagsbesøg hos Lexner. De var også jøder. Svi-germoderen styrede hver en detalje den aften, så selv den amerikanske ambassadør knap nok fik sagt et ord. Det er ifølge Lexner et meget typisk eksempel på den ”jiddische mame”.

Splittet mellem to kulturer

Så langt hen i livet som i 1979 sørgede Borge over tabet af sine forældre – men primært sin mor:

”Mine forældre oplevede aldrig, at jeg kom til Amerika. De har aldrig set mine børn og børnebørn. Jeg kan ikke sige, at det er betalingen for, hvad jeg har nydt godt af, men man kan ikke få i både pose og sæk. Mange gange bebrejder jeg næsten mine børn, at de ikke har oplevet min mor.”

Da Borge fik overrakt kommandørkorset af prins Henrik i 1982, sagde han – og det er helt typisk for Borge – lige efter han havde sagt, at ”dette er et af mit livs største øjeblikke”: ”Hvor kunne jeg have undt mine forældre at opleve dette.”

En dag da Borges yngste søn Vebe som stor dreng brokkede sig over sin mor, Sanna, gik Victor nærmest amok. Han løb hele huset rundt efter sin søn og sparkede endda ud efter ham på vej op ad trap- perne i det store hus i Connecticut.

”Da han endelig fangede mig, hvad der tog ham lidt tid, brød han sammen og sagde, at han savnede sin mor så meget, at han ikke kunne holde ud at høre, at jeg brokkede mig over min mor. Han brød sammen som et lille barn,” fortalte Vebe i et tv-program.

Selv sidst i sit liv, i interviewet til Shoah Founda- tion Institute i 1998, grublede Victor Borge over, hvordan alt det med USA, Danmark og hans børn egentlig hang sammen for ham:

”Det er hårdt at opgive en hel verden, med menne- skene, bygninger og forholdene i den. Det var til en sammenligning ikke svært at etablere sig i en ny ver- den. Men at tabe en gammel verden var svært. Jeg kan ikke dele min fortid med mine børn. Børnene har deres liv og deres venner. Måske savner de alt det, jeg har haft, uden at vide det. Forbindelsen er på en måde brudt. Floden er stoppet, og der er vand på hver side af dæmningen, og de to slags vand blan- der sig ikke. Det er noget, der generer mig meget. Mine børn har spurgt til min baggrund og min fortid, men det er svært at forklare den ordentligt. Du kan fortælle om begivenheder, men du kan ikke forklare grundelementer som hyggen, menneskenes charme og situationer. Mit liv vil være fremmed for dem til evig tid.”

Hattene fra Petitgas

Det var i familien, Borges jødiske identitet kom til udtryk. Overrabbiner Bent Lexner formulerer det således:

”Borge var det, jeg vil kalde kulturjøde. Han kom ikke til Yom Kippur-gudstjenesten, fordi det var vigtigt for ham, men fordi det var vigtigt for hans identitet at komme, hvis han overhovedet kunne. Man kan godt gøre noget ud af, at man er jøde, selv om man ikke praktiserer noget som helst.”

Forhenværende overrabbiner Bent Melchior mener, Victor Borges humor har det tilfælles med mere ty-

Børge Rosenbaum (tv) og Stig Lommer. Venligst udlånt af Revymuseet fra Stig Lommers billedarkiv

pisk jødisk humor, at den ikke er ondsindet og ikke har brod mod nogen andre end sig selv. Bent Melchior fortæller:

"Han var ikke spor religiøs, men han havde stor agtelse for traditionerne. Han kom ofte til Yom Kippur, den store forsoningsdag, og når man skal i synagoge, skal man jo altid have noget på hovedet. Borge gik altid ind i hattebutikken Petitgas og købte en Eden-hat, som er noget af det dyreste, der findes. Han tog så i synagogen i et par timer og hængte hatten i garderoben, og så var det 'farvel, hat'."

Et år var det Bent Lexners far, Abraham, der fik hatten. Han var en af de faste gæster i synagogen, der nød godt af Borges aflagte hatte.

"Jeg har stor respekt for det, som det jødiske folk har udrettet. For den måde, de har overlevet på," sagde Victor Borge.

"Jeg er bare ikke religiøs. Slet ikke. Jeg tror ikke på noget. Når det går galt, begynder folk at tro. Hvis et fly er ved at styrte ned, vil alle begynde at bede, og de overlevende vil måske sige, at de klarede den, fordi de bad. Men hvad med den, der bad og ikke overlevede? For mig at se forandrer det ikke noget, om man tror på Gud eller ej."

Entertaineren var interesseret i sin oprindelse og sit folks historie, men han skilte sig ikke med det. Hans medpianist fra 1968 til 1986, Şahan Arzruni, havde en pudsigt oplevelse i limousinen med Borge på vej fra en koncert til en anden. Arzruni noterede sig, at Borge læste en bog om jødernes historie i bilen på vej mellem to koncerter, hvilket var meget logisk. Borge havde dog sat et kraftigt ensfarvet omslag af papir uden på bogen, så man hverken kunne se titel eller indhold. Borges søn Ron fortalte Arzruni, det var fordi, Borge ikke ville have, at andre mennesker

opdagede, hvad han læste. Det syntes Arzruni var ”mærkeligt”.

Drillet af Ida Davidsen

Ida Davidsen og Victor Borge havde også en ekstra forbindelse, fordi Borge kendte den jødiske familie Siesbye, som Ida var gift ind i via sin mand, Adam.

”Ofte har jeg bemærket til min mand, at han måtte komme fra en anden planet, fordi han var jøde. Det var det samme med Victor Borge og hans særheder, og så var han endda kunstner oveni. Dygtig, sød og sær. De senere år kom han her hver dag for at spise tidlig frokost, selv om han boede på dyre hoteller. Jeg gider ikke spise det hundede, de har derovre,” sagde han, og det var der, vi fik idéen til at lave et stykke smørrebrød med hans navn,” fortæller Ida Davidsen om stykket med rå laks, rejer, stedbiderrogn, krebs og en stærk dildmayonnaise med citron, som stadig sælger godt.

Når Victor Borge slog dørene op til restauranten, satte han sig altid godt til rette ved første bord indenfor til venstre, og så krævede han Ida Davidsens fulde tilstedeværelse.

”Kom så hen og snak med mig. Du skal ikke pille rejer eller noget som helst andet, mens jeg er her,” lød det, og han fik det som han ville.

Akkurat som i Borges unge dage i begyndelsen af 1930’erne, hvor han spiste gratis personalemad i selskabslokalerne hos Ida Davidsens far, var det underforstået, at han spiste gratis. Det skulle være, som det altid havde været. Ida Davidsen fortæller:

”Victor var et fantastisk godt menneske med et stort hjerte, der også kunne blive meget rasende. Men det gælder alle jøder. De elsker at skælde ud, når der er noget, som ikke passer dem. Jeg kender temperamentet fra min svigerfamilie. Man skal være høflig og gøre, hvad der bliver sagt, for ellers går det ad Pommern til.”

Når Victor Borge var på besøg, drillede Ida Davidsen ham altid med, at han ikke var rigtig jøde, men kun ”muldjøde”, fordi han meget gerne spiste østers og rejer, hvilket ortodokse jøder ikke må. Borge gik tit selv med ud i køkkenet og valgte den mad, han gerne ville have. Hos Ida Davidsen følte Victor Borge sig på sine ældre dage hjemme – som et af de efterhånden få steder i Danmark.

Stor mand – to gravsteder

Da Victor Borges hustru Sanna døde i september år 2000, begyndte komikeren at overveje, hvordan han skulle begraves. Til sin ven og manager Niels Jørgen Kaiser sagde han:

”Mit ønske er, at når jeg dør, skal Sannas og min aske blandes og sættes ned i graven hjemme i Connecticut. Men inden da vil jeg gerne have, at lidt af min aske kommes i en urne, der kan blive sat ned hos mor og far.”

Selv for en sædvanligvis højstemt Borge blev ordene næsten for sentimentale, så han tilføjede straks med sit sædvanlige vid

”Bare en to-tre spiseskefulde.”

Og endnu to sekunder senere: *”Strøgne!”*

Victor Borge skulle dermed have sat en del af sin aske ned på Mosaisk Vestre Begravelsesplads i København, hvor hans mor og far lå begravet. Hvis han ellers kunne få sin vilje en sidste gang. Det var nemlig ikke helt så enkelt for den jødiske menighed i København. At Victor Borge ikke var medlem af menigheden, kunne man muligvis godt se gennem fingre med. Men urnebegravelser er ikke velsete på Mosaisk Vestre, og hvis man skal have lov til at sætte en urne ned i en grav, der er anlagt i forvejen, er det kun muligt i visse karreer af begravelsespladsen. Og kun efter en grundig vurdering af, om de, der allerede ligger der, *”kan leve med det,”* som

*Børge Rosenbaum og ensemblet
i Hornbækrevyen 1935.
Venligst udlånt af Revymuseet
fra Stig Lommers billedarkiv*

Bent Melchior humoristisk formulerer det. Vurderingen blev, at det kunne Bernhard og Frederikke Rosenbaum godt.

Victor Borge levede ét liv så fantastisk, at han blev begravet to steder, og det kan man læse meget mere om i *Victor Borge – mennesket bag smilet*.

KILDER

Victor Borge – mennesket bag smilet er baseret på 70 nye interviews og mange skriftlige kilder. Blandt andet diverse arkiver, bøger, magasiner og aviser. Den samlede kildeliste står i bogen, men her er nogle kilder, der mere specifikt er brugt i forhold til denne tekst:

Interviews med Bent Lexner, Bent Melchior, Ida Davidsen, Jim Colias og Şahan Arzruni.

Interview med Victor Borge udført af USC Shoah Foundation (kan høres i sin tre timer lange helhed på YouTube): <http://www.youtube.com/watch?v=Dgz7L4XGpxQ>

Rundhåndet i gode sager

Efterhånden som Victor Borge blev ældre, og han havde fået sikret familien økonomisk, gav han ganske ofte store beløb til forskellige fonde og organisationer. I 1999 gav han en mio. dollar til Scandinavia House i New York, hvor der i dag er et Victor Borge-auditorium, og i år 2000 fik Rebildselskabet 1,1 mio. kr., ligesom han har støttet Dansk Jødisk Museum i København med omkring 1,5 mio. kr. I Det Jødiske Hus i Krystalgade i København er der også en Café Victor Borge, og bag den ligger der økonomisk støtte. Størst var hans engagement i skabelsen af fonden Thanks to Scandinavia i 1963 sammen med advokaten Richard Netter, hvis datter Laurie stadig er fondens præsident. Navnet på fonden opstod, fordi man fra amerikansk side gerne ville takke danskerne for deres indsats under Anden Verdenskrig, hvor op mod 7.000 jøder blev reddet til Sverige. Idéen var at uddele legater til studerende fra de skandinaviske lande, så de kan uddanne sig i USA, og det har mere end 2.000 unge indtil videre benyttet sig af. Borge var med til at samle pengene i en fond med syv mio. dollars i hovedkapital, hvis renter går til legater. Han gav selv 200.000 dollars, ligesom han hjalp med støttestows til fordel for fonden.